

Ростислав Балабан

УКРАЇНСЬКІ СУСПІЛЬНІ ЦІННОСТІ

Оголені від популізму (реальні) цінності демонструють реальний генокод політичного, економічного і соціального укладу, функціонування еліти, взаємодії в соціумі.

Українське суспільство стільникове, інертне, прагне патерналізму, готове асимілюватися; традиції розшировані, наявний культ фетишизму. Політична еліта не

культивує загальнонаціональні цінності. Класичні цінності, як-то сім'я, патріотизм та ін., нівельовані.

Ключові слова: Суспільні цінності, демократичні цінності, європейські цінності, українські цінності, стільникове суспільство

Rostyslav V. Balaban. The social values of Ukraine. Bare from populism (real) values are to demonstrate the real genetic code of political, economic and social mode, functioning and interaction in society.

Ukrainian society is mobile, full of inertia and looking for paternalism. It's likely to be ready for assimilation, the traditions are spread off and the cult of fetishism is present. The political elite don't cultivate the values suitable for the entire nation. The classical values likely family, patriotism etc. are leveled.

Key words: social values, democratic values, European values, Ukrainian values, mobile society.

Суспільні цінності є форматом функціонування суспільства. Вони визначають доцільність тієї чи іншої діяльності і напрям ініціатив у громаді. Приведемо приклад на примітивному (низовому) рівні. Якщо в сільській громаді міцний тин пофарбований в зелений колір вважається гарним, тобто є певною цінністю господарського укладу, то, відповідно, мешканці прагнуть реалізувати таке. Це не виключає, що хтось пофарбує тин в інший колір, щоб відрізнятись або за банальної відсутності зеленої фарби, але громада діятиме в певному напрямі. Така цінність має бути нормою. В свою чергу, в свідомості учасника соціуму цілий пакет різнопланових орієнтирів на ідеал і уявлень про цінності.

Приходимо до важливого висновку, що норми суспільного життя мають бути цінністю для суспільства. Було б цікаво сформулювати порядок цінностей для українського суспільства. Це можливо під час серйозного соціологічного дослідження. Таке потрібно, зрештою, для управління суспільством. Оскільки наявний дискомфорт у суспільстві, високі коефіцієнти недовіри до різних установ можуть бути саме від того, що суспільні цінності і прагнення в суспільстві відмінні від того, до чого закликають політики і, врешті-решт, «влада». Насправді, не потрібно боротися, з

наявною системою цінностей, їх потрібно знати, щоб використати в потрібному поступі реформ.

В нашому дослідженні суспільних цінностей не потрібно допустити похибки банального підходу. Адже зрозуміло, що коли йдеться про «цінності», відразу говориться про ідеальні моделі – загальноцивілізаційні цінності, гуманітарні, толерантності, релігійні. Це може бути першою похибкою, що принципово не відповідає реальності життєдіяльності соціуму, оскільки в суспільстві функціонують не завжди загальноприйняті уявлення про ідеал. Особливо це стосується суспільств, які переживають формаційні зміни. Вони відходять від усталених цінностей певної формації і, як часто буває, формулюють суперечливий набір нових ідеалів.

Так, у радянський період культивувались ідеали колективізму, інтернаціоналізму, взаємовиручки, безвідплатності, рівності. Після розпаду СРСР, на початку дев'яностих років минулого століття, розпочалися зміни економічного укладу, соціальної стратифікації та на фоні безідеологічності формувалися нові цінності.

На той період стало не престижно належати до інтелігенції як збіднілого і не запитаного прошарку і значимо – належати (бути знайомим) до «бригад» тощо. Надалі ця ціннісна база стала основою для подальшого нашарування цінностей. У зв'язку із демонтажем ідеологічного пресингу та відсутністю попередньої системи контролю, як фізичного так і морально-етичного, виник вакуум у цій сфері. При цьому традиційна церква не спромоглася заповнити його, приборкати колись атеїстичне суспільство. Атеїзм перестав бути частиною державної ідеології, а модним стало зворотнє. Проте ми розуміємо, що демонстрація набожності часто відображала популізм без фундаментальних принципів.

У цей самий період активно постають альтернативні релігійні клуби, громади, церкви, як легалізовані, так і ні. Вони більш динамічні, активні і швидше поширюють свій вплив у суспільстві, часто серед молоді, просуваючи різні шкали цінностей. Причому в масштабі України цей феномен не вивчений, оскільки часто ці громади не публічні.

З часом «бригади» як феномен 90-их нівелювались, а адміністративна інтелігенція (або нова інтелігенція) почали демонструвати успішність, проте фундамент став деформатором для всього конструктору.

Оголені від популізму цінності демонструють реальний генокод політичного, економічного і соціального укладу, функціонування еліти, взаємодії в соціумі.

Ціннісна база формує мету і відповідну мотивацію членів соціуму у разі її досягнення. Відповідно, суспільство виправдовує або зневажає ті чи інші дії.

Адекватна оцінка того, що сьогодні є цінністю для українського суспільства, дає відповідь на низку тупикових дискусій і проблематик. Питання полягає в тому, що про деякі речі не доцільно говорити, політикам це може принести пониження рейтингу, можлива відвертість не коректна і не популярна. Ми спробуємо максимально відверто оцінити макропараметри цінностей, які функціонують в Українському суспільстві.

Так, наприклад, для шведського суспільства колись сформульована їхнім письменником ідея, що приблизно звучить: «не намагайся бути розумнішим за мене» – є культурним генокодом шведського суспільства. Шведи не намагаються чимось відрізнятись, бути зверхніми над своїми співвітчизниками – це непристойно. Вікна в шведських будинках не вражені шторами. Сусід має йти і бачити, що я їм, що я такий самий. Будинки шведів однотипні навіть в елітних районах. Точніше, такої елітності немає. Не у вигляді парканів, що відгороджуються від суспільства, не у вигляді архітектурних витворів. Вони не відрізняються між собою кованими виробами, мармуром, іншими витребеньками. Навіть монарший палац не вирізняється помпезністю. Поняття розкоші замінене поняттям комфорту. Це цікавий показник, оскільки особисті заощадження не витрачаються на предмети розкоші, а відповідно, ідуть саме на заощадження, що, до речі, дало можливість шведам спокійно пережити кризу останніх років. Навіть зарплатна політика діє в цьому самому форматі, коли формально і не формально регламентується найвища і найнижча заробітна плата. Цінністю, яку формулює система, – це формування толерантного, спокійного безажіотажного суспільства.

Шведами багато понять з дискусійного поля усунені толерантністю, щоб не збуджувати проблематику. Не можна говорити про більше менше, про поділ суспільства, про колір шкіри, про бідніших і багатших, про відсотки. Не можна говорити навіть про успішність школярів, про те, що

хтось гірший, а хтось кращий, і тільки у старшій школі з'являються оцінки успішності школярів. У принципі, сприймається це як неписана заборона, а не цензура. Як ремарку (не за темою) відзначимо, що зовнішній вигляд шведських воїнів – це однотипні образи київських князів, а класичні шведські будинки – це прототипи українських хат, за винятком того, що вони із сучасних матеріалів і обладнані технікою, але жодного прояву розкоші або відособленості.

Культурні політичні відмінності від українських реалій такі, що критика опонента в Швеції є прямою політичною «загибеллю» того, хто це висловлює. Суспільством сприймається, що ти агітуєш за себе, а не проти когось. Кульмінація виборчої кампанії за участю прем'єр міністра країни відбувається на площі з присутністю п'ятдесяти чоловік, з яких двадцять - двадцять п'ять – члени штабу, а решта прохажі до місцевого супермаркету. На відміну від українського варіанта, де було б зібрано кілька сот або тисяч на платній основі для пафосу події. Що теж підтверджує зовнішнє сприйняття і атрибутивність.

І останнє, що не зрозуміле українським технологам, політикам і є хохмою для пересічних громадян. Коли запитали працівника секретаріату однієї фракції парламенту Швеції, що роблять члени фракції, коли їх однопартійці не прийшли на засідання, а точніше як ви голосуєте замість тих, хто не прийшов? Питання повторювалося тричі, оскільки швед не розумів про що йдеться. А пізніше пояснив, що коли члени фракції не прийшли на засідання, то секретар фракції передзвонює іншій фракції (по-нашому – опонентам) і ті знімають з голосування стільки ж голосів, скільки не прийшло.

Як ми бачимо, українські реалії, як контраст, демонструють протилежне. Цінності формуються на перетині прагнень індивідуумів, інтерпретації держави, генерування ідей (цінностей) елітою.

Що ж відбувається в українському соціально-політичному середовищі.

Порівняно зі шведським народним висловом, ми маємо власні – сталі і традиційні. Причому вони не завжди позитивістські, скоріше – навпаки. Так, серед вживаних самооцінок такі: «я нічого не знаю, моя хата скраю»; «краще, щоб у сусіда корова здохла».

Що це означає? Перше – це самоусуненість, пасивність. Цінність тут у відособленості. Не колективізм і не комунікабельність. Зона комфорту – це власне помешкання. Друге – це не конкурентність – депресивність відносин і власної поведінки, зрештою, інертність.

Потужною площиною, яка формує ціннісні установки, є релігія. Церква є той інститут, який неформально охоплює більшість. Що ж стосується релігійного простору в Україні, то він став специфічним.

Так, на початку дев'яностих років ХХ століття у зв'язку з розпадом СРСР та падінням політичної системи втратили значимість соціально-політичні структури, як комуністична партія, так і комсомол. З одного боку, була знята з порядку денного система виховання і система цінностей радянського політичного укладу, а з іншого – не запропоновано і не створено альтернативи. (До речі, цінність класичного радянського періоду – це патріотизм, колективізм, які культивувала держава. В час розпаду СРСР цінностями стали матеріальні речі, тобто фетишизм тощо.) Якщо подивитися на успішні країни, зокрема Японію, то під час землетрусу і цунамі народ демонстрував патріотизм і колективізм – те, від чого наше суспільство відмовилось.

Колись контрольоване і зайняте суспільство в умовах слабкої держави виявилось «безхозним» – вивільненим ідеологічно, культурно, організаційно. Це забезпечило вільний соціальний простір для створення соціальних мереж на релігійній основі: швидкого поширення нових церков, переважно з християнськими символами, які можуть визначатись як альтернативні, харизматичні, тоталітарні, секти тощо. Їхнє поширення переважно відбувалося латентно, з відсутністю храмових споруд, проте вони будували міцні соціальні мережі. Цей сегмент лишається де-факто не вивченим і не публічним. Лише деякі ознаки кидають світло на наявність айсберга, як раптова поява і потім, ніби, зникнення «Білого братства», як «Посольство Боже» і перемога під його проводом (за неофіційним даними) мера м. Києва М. Черновецького.

Формально за двадцять років, з 1988 по 2008 рр., кількість релігійних організацій в Україні збільшилася з 6500 до 34465. На 1 січня 2009 р. в Україні було представлено 55 віросповідних напрямів [1, с. 354]. Розуміючи українські реалі-

лії, можна припустити, що релігійних громад, які незареєстровані, щонайменше стільки ж, як і легалізованих.

Більше того, не вивчений пласт генерування ними цінностей. Окремого дослідження потребує поширення впливу і формат цінностей.

У свою чергу, те, що ми називаємо традиційною церквою, (хоча сам термін «традиційна церква» може викликати окрему дискусію, тому автор визнає що визначення досить умовне і має на увазі православну церкву) генерує такі цінності, як (1) винність і що через (2) пожертву можна спокутувати вину і, ніби, як (3) аскетизм. Православ'ю не характерна пропаганда успішності тощо. «Винність» у проповідях і молитвах не стимулює прихожан до дії та благо творення, а тільки до індивідуального покаяння. Благодійність часто відзначається специфічним форматом. З одного боку, в ньому не задіяний загал як масове явище, а з іншого (прибравши риторичку) – видається, як намагання «домовитися» з Богом. Навіть своєрідна мода, коли кримінальні авторитети роблять значні пожертви церкві, те саме спостерігається серед політиків, що підтверджує нашу попередню тезу про атрибутивність.

Золоте убранство церков мало б демонструвати красу царства Божого, натомість багатьох підсвідомо стимулює до такого самого убранства. Причому ці цінності часто проявляються як зовнішній атрибут, без суворого внутрішнього морального і культурного самоконтролю.

В українському суспільстві наявна цінність – як зовнішні аксесуари, фетишизм речей. Інформація про швидкі розпродажі наддорогих авто вже не дивують. З одного боку, це характеристика бідного суспільства, де псевдоеліта намагається максимально вирізнитись і цим зафіксувати свій статус. Нижчі прошарки намагаються робити те саме на своєму рівні. З іншого боку, це демонстрація наявної цінності. Культура споживання розкоші сприяє вимиванню капіталів і цим робить ще слабкішою економіку.

До речі, українські аналітичні журнали вже, як дань моді, регулярно публікують список найбагатших. Але жодного разу – список найбільших платників податку, що було б принципово цікавіше, особливо порівняно з цими списками, які, скоріше за все, не збіглися б, зрештою демонструвало б принципово відмінну цінність.

У свою чергу, сучасне збідніле суспільство, за яке свого часу дбала держава, схильне виявляти патерналістські настрої. Ми би назвали «розчарований патерналізм». З одного боку, недовіра і нелюбов до всіх державних органів, а з іншого – бажання, щоб держава щось гарантувала. Можна сказати, що наявна цінність держави як інституту гарантії (арбітра). Щоправда, остання не спроможна виправдати очікування. Як продовження цієї теми – наявна пасивність до самореалізації.

У суспільстві не постала цінність інституту приватної власності, що могла б бути системоутворюючою. Ваучерна приватизація не створила інституту власника. А подальша приватизація усунула більшість і була доступна виключній меншості. Останні, в масовому сприйнятті, не стали взірцем чи локомотивом економіки. Такі власники, як селяни, що отримали паї, в більшості випадків не можуть створити із них (чи з ними) матеріальну цінність, не відчують і не зачисляють себе до власників. Хоча, з іншого боку, в Україні завжди цінувалася земля. Проте розшифровка цієї цінності в тому, що земля – не як приватна власність, а як годувальниця.

Разом з тим, в Україні вживані, інколи ставляться за взірець такі поняття, як «європейські цінності», «демократичні цінності».

Окрема дискусійна тема, що європейці визначають «європейськими цінностями» і якими їх бачать українці?

Що стосується розкодування «демократичних цінностей», то ця тема ще складніша, оскільки поняття демократії не має лінійного пояснення і прагматичного виміру в сприйнятті українським суспільством. Фактично інтерпретується українським суспільством в безлічі модифікацій. До речі, це ще одна характеристика українського суспільства, що «правда у кожного своя». На такому полі дискусія, комунікація можуть бути абстрактними. Так, політики агітують і декларують максимально абстрактно. А суспільство так само абстрактно сприймає і вкладає своє бачення в різноманітні гасла.

Проте, звертаючись до академічного викладу, можемо сформулювати демократичні цінності: це громадянство і громадянськість; компетентність і відповідальність; свобода совісті, слова, вільні ЗМІ; людська гідність; моральна автономія; соціальний порядок. [2, с. 48]. Вдаючись до

інтерпретацій названих ціннісних положень, потрапляємо до подальшого філософського і, знову ж, абстрактного дискурсу. Що нас відрізняє? В тому числі і на побутовому рівні. Коли на європейській упаковці вермішелі написано готувати 7 хвили, то для іспанця це означає саме 7 хвили – і не секунди більше, і не секунди менше, на українській же упаковці буде написано – готувати до готовності, що для кожної господарки буде означати абсолютно різний час. Так само, коли ми кажемо демократія, то для кожного це означає абсолютно різне і як інститут, і як цінність.

США мають імідж як борця за демократичні цінності. Війна в Іраку і знищення режиму Саддама Хусейна провадилася США під гаслами впровадження демократичних цінностей. Проте це ще раз підкреслило те, що різні суспільства сформували відмінні шкали цінностей. Нині поступове виведення військ і завершення «операції» з поширення демократії не означає, що цінності, які нібито впроваджувалися, стали адекватними цінностями для цієї спільноти. Інколи впровадження «цінностей» іззовні призводить до деформації існуючого укладу цінностей і не адекватного сприйняття насаджуваних. Так, для народів, у яких в ХХ ст. зберігся общинно-родовий уклад з вождем племені, а їх почали «навчати» виборній демократії, то вийшло приблизно так. Попередня система влади і управління рушилась і створювалася нова – виборна. Проте для цього суспільства лишилося не зрозумілим, чому внаслідок магічних дій, коли папірці кидають в ящик і саме через це, потрібно підкорюватися новій особі, а не прийнятій системі відносин. Як наслідок, стара модель не спрацьовує, а нова так само дефективно функціонує. Ми забуваємо, що виборчі політичні відносини в Європі рухалися від елітного кола виборців, яких було менше 1%, і рік за роком формулювалися правила цих виборів та поступово збільшувалося коло виборців, і тривало це понад два століття, щоб стати цінністю європейської цивілізації. Жертвами насадження цінностей іззовні може бути приклад Сомалі, де кілька десятиріч триває громадянська війна, наявні, але не дієві виборні інститути, колишня система не витримала змін і виник абсолютно не очікуваний ланцюг наслідків. Ісламські країни, яких намагались в ХХ ст., з одного боку, амери-

канізувати, а з іншого – орадянщити, з часом залишилися ісламськими.

Не дарма на порядку денному сьогодні виникають доробки, які формулюють певний порядок, який є цінністю або може нею стати. Ф. Фукуяма присвятив ідеї довіри твір в одноіменному рукописі [3]. Довіра і розуміння як соціальна цінність цілком слушні для українського суспільства, проте де-факто наявні недовіра і нерозуміння між різними учасниками соціального поля.

Проте, чи можемо ми сформулювати українські цінності? Звичайно, можлива риторика, що українські цінності – це загальноєвропейські і т.д., не вкладаючи в ці слова прагматичного виміру.

Із загальноприйнятих цінностей життя: освіта, сім'я, свобода, патріотизм - в українському соціальному просторі деформовані. Вони не є домінуючими і однозначними.

Держава в особі політичної еліти повинна мати артикульовані ціннісні ідеали. Скажімо, «для нас цінне життя кожного громадянина». І цій цілі підкорювати усі потуги. Проте маємо відсутність де-факто медицини, влучення ракети в житловий будинок і покора піратам в Сомалі. Зрозуміло, що названої цінності немає.

Що ж озвучують з політичних трибун? Останній слоган нині правлячої партії «ми будуємо нову державу». Але що це, практично, означає? Не зрозуміло, який ідеал пропонується. Політична еліта не сформулювала за два десятиріччя спільної мети і цінності. Що є окремою характеристикою – це саме те, що для формальної політичної еліти суспільство не є цінністю. Будівництво «нової держави» може сприйматися просто як будівництво нової держави для окремої групи осіб, що суспільство і спостерігає.

Президент України 2006–2010 рр. В. Ющенко спробував сформулювати ціннісні орієнтири. Він декларував таке: примирення, історична пам'ять, єдина церква, Європа. Це слушна громадянська позиція, проте вона не була сприйнята масовим суспільством. На чергових виборах чинний Президент не конкурував навіть за друге місце.

До речі, поведінка українського суспільства в електоральних процесах – це окремий пласт досліджень. Ми назвемо тезисно лише деякі параметри. З одного боку, активна участь у виборах 60-75%, а з іншого – така сама

велика недовіра фактично на другий день після голосування. Інший показник, який демонструють президентські вибори, це те, що, починаючи з перших виборів, ми голосуємо на зло. Не заради ідеологем, політичних платформ, а на зло. Так свого часу розцінюється перемога Л. Кучми на зло чинному Л. Кравчуку. Другий термін Л. Кучми – це перемога політичної машини. Перемога В. Ющенко – це було голосування на зло системі. І пік прояву цієї тези – це перемога В. Януковича (іміджевого антипода попередника), за якого проголосували на зло його попереднику. Цікаво, якщо говорити про двох останніх Президентів, то графік падіння рейтингу після перемоги ідентичний (за даними дослідження «Кореспондент»). Для українського суспільства не спрацьовує ані «будуємо європейську державу», ані «будуємо нову державу».

Тема, чого потребує наше суспільство, яких цінностей воно прагне – окрема і надзвичайно цікава. Ми не маємо публічних замірів цього пласту. Разом з тим, функція еліти – диктувати, виховувати, насаджувати позитивні цінності, навіть в умовах, коли масові прагнення деформовані іншими впливами.

У таких умовах, без єдиного ціннісного простору, суспільство стає стільниковим, де окремий стільник формує свої правила цінностей, тощо. Між цими стільниками слабо налагоджені комунікації.

Без сформульованої цінності немає прагнення її досягти, немає руху – розвитку в унісон, те, над чим працює все суспільство. Суспільство, як організм має мати базові цінності – спільні для абсолютної більшості. При чому вони не виключають нашарування групових, вікових, кланових і так далі цінностей. Вони мають бути не тільки проголошені, але і сприйняті, генеруватись і втілюватись.

Нам бачиться, що проблема відсутності загальнонаціональних (загальнодержавних) цінностей ослаблює колективізм народу, сприяє відсутності ідеалу і власної місії держави і народу.

Китаець, який емігрує, він залишається китайцем і, зрештою, потенційно працює на Китай, навіть якщо це відбудеться через десятки років. Українець, який емігрує, фактично зникає, бо в більшості випадків його мета – «відірватися від болота», на жаль, нашого безцінного простору.

1. Проблеми української політики: аналітичні доповіді Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України. – К.: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2010.

2. Основи демократії: навч. посіб. для студентів вищих навч. закладів / авт. Колектив: М. Бессонова, О. Бірюкова та ін. ; за заг. ред. А. колодій; М-во освіти і науки України, Ін-т вищої освіти АПН України, Укр.- канад. Проект «Демократична ос-та», Інститут вищої освіти. – К.: Ай Бі, 2002.

3. Фукуяма Ф. Доверие: социальные добродетели и путь к процветанию Пер. с англ. – М.: АСТ: АСТ Москва: Хранитель, 2006.